

**LITURGICKÝ ZPĚV VE STATUTECH VÍDEŇSKÉ KANONIE
SV. DOROTY Z 15. STOLETÍ**

PAVEL OTMAR KRAFL

The purpose of this article is to describe the provisions of the statute of the Monastery of Canons Regular of St. Augustine in Vienna, which is devoted to liturgical song. The statute dates from the 15th century. Source informations particularly concern the singing of psalms and sung mass. The office of cantor, subcantor, choir rector and hebdomadarius priest are regulated. The roles of the representatives of the monastery and convent, i.e. the provost and dean, during liturgical singing is also defined. The statute specifies the form of the canonical hours. Emphasis is placed on the uniform character of singing, individual displays are not permitted. Excess during singing is sanctioned and sanctions concern the personal dignity of the transgressor, but are of a non-public character.

Key words: Austria, Vienna; monastery; canonry; Canons Regular of St. Augustine; liturgy; song; canonical hours; sung mass; Middle Ages.

Statuta jednotlivých klášterů řádu řeholních kanovníků sv. Augustina mimo jiné normativně upravují podobu liturgie. V souvislosti s ní jsou po statutech roztroušeny i informace týkající se hudby, respektive zpěvu. Upřeme pozornost na statuta kláštera sv. Doroty ve Vídni z 15. století. Kritickou edicí statut připravil Heinrich Fasching.¹ Vídeňská kanonie byla založena roku 1414. Dějiny kláštera stručně popsal Floridus Röhrig.² Pro dějiny středověké hudby lze odkázat na knihu Nadi Hřečkové.³

Zmínky o zpěvu nalezneme zejména v první knize statut: v článku upravujícím podobu zpěvu žalmů (IX. De modo psallendi etc.), článku o kanonických hodinkách (X. De suffragiis in matutinis et vespis et de conclusione horarum et aspersione post completorium), článku stanovujícím, kdy je při kanonických hodinkách třeba sedět a kdy stát, kdy je třeba projevit úctu úklonou, pokleknutím a podobně (XIII. De sessione et stacione; XIV. De inclinacione, prostratione, genuflexione, capitis nudatione; XIX. Qualiter se habeant fratres quando intersunt misse).⁴ Další informace nalezneme v článcích o rektorech chóru, o kněžích hebdomadářích a o bohoslužbách prelatů (XV. De rectoribus chori lectoribus lectionum cantantibus responsoria versiculos benedicamus; XVI. De sacerdote hebdomadario; XVII. Quando prelati officiare debent; XVIII. De ceremoniis in officio misse, quando prelati cantare solet et de officio ministrorum altaris).⁵ Zmínky o zpěvu nalezneme u popisu bohoslužebných úkonů konaných v souvislosti s umíráním, smrtí a po smrti kapitulářů a při mši konané za fundátora, rodiče a zemřelé (články LII. De exequiis in

¹ *Die Wiener Konstitutionen für Regulierte Augustiner Chorherren in Österreich im 15. Jahrhundert.* Ed. Fasching, H. (Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreich 16, Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltner Diözesanblatt 33). St. Pölten 2008.

² RÖHRING, F.: *Wien – St. Dorothea.* In: Röhring, F. (ed.): *Die ehemaligen Stifte der Augustiner-Chorherren in Österreich und Südtirol.* Klosterneuburg 2005, s. 661–688.

³ HRČKOVÁ, N.: *Dějiny hudby. I. Evropský středověk.* Praha 2005.

⁴ *Die Wiener Konstitutionen,* s. 229, 232, 248–254, 288.

⁵ Tamtéž, s. 261–279.

obitu fratrum psalterio disciplina et tricesimo; LIII. De missa fundatoris et eius anniversario, de memoria parentum et officio in die animarum).⁶ Nakonec je třeba zmínit článek VIII. druhé knihy statut s titulem De cantore.⁷

Prvním z témat je podoba zpívání žalmů. Bratři měli žalmy zpívat jasně a zřetelně, v prostředním verši mají udělat pauzu. Mezi jednotlivými verši pauza neměla být, nicméně v závěru verše se měl připojit jiný chór tak, aby lépe vynikla poslední slabika. Kladen byl důraz na to, aby se nikdo při zpěvu nepředbíhal či neprotahoval zpěv, dále aby nezvedal hlas nebo je naopak oproti ostatním netlumil. Všichni tak měli pět jednotně, slova dobře artikulovat, neprotahovat slabiky či přizdobovat zpěv – naopak měli svorně a uniformně odzpívat text, všichni zároveň v jeden okamžik začít a zároveň krátce zpěv ukončit.⁸

V článku IX. jsou popsány sankce, které měly postihnout bratra, který chybil při zpěvu žalmů, responsoriu nebo antifoně. Měl být ponížen tím způsobem, že se měl postavit a s obnaženou hlavou sklonit, rukou se dotknout země a to vše po všechna officia a devět čtení, jinak měl klečat v stalle a líbat jí. Mimo stallu měl líbat zemi nebo pulpit při zemi. Ovšem za přítomnosti laiků mělo být od tohoto dehonestujícího trestu upuštěno. Přemísťování těžkých liturgických knih bylo hlučné, proto dva mladší bratři měli příslušné knihy závčas připravit a během kapituly a bohoslužeb neměly být přemísťovány. Autor textu myslel též na případ, kdy by bratr při bohoslužbě spal. V takovém případě měl být od svých spolubratrů decentně vzbuzen. Ovšem pokud by se nenapravil nebo předstíral neschopnost, měl být provolán na kapitule.⁹

Specifikována je podoba kanonických hodinek, respektive jejich závěr.¹⁰ Při zpěvu žalmů o kanonických hodinkách se měli bratři postavit, s výjimkou nešpor. Vždy při první pauze, jakmile zazněla první antifona, měli bratři stát; postavit se měli před *gloria patri*. O nejdůležitějších svátcích při všech žalmech měli stát, s výjimkou matutina a tří dnů před velikonoce a s výjimkou druhého kompletoria, kdy mají sedět. O matutinu při začátku responsoria měli stát. O vigiliích zemřelých mohou při čtení či zpěvu nočních lekcí a responsorií sedět nebo stát při *placebo, benedictus*, při všech antifonách až k *de profundis*. Při zpěvu *alleluia* mají stát.¹¹ Podobná ustanovení jsou obsažena v článku *De inclinatione, prostratione, genuflexione, capitis nudatione*.¹²

⁶ Tamtéž, s. 420–426.

⁷ Tamtéž, s. 506–507.

⁸ Tamtéž, s. 229, čl. IX.

⁹ Tamtéž, s. 229, čl. IX.

¹⁰ „Singulis quoque horis canonicis et defunctorum vigiliis in fine subiungatur antifona *Salve regina* sine nota cum versiculo *Ora pro nobis sancta Dei genitrix* et collecta *famulorum tuorum* post completorium vero sub nota cantetur cum versu *Ave Maria* et collecta *protege quesumus Domine*. A die Pasce usque ad octavam Penthecostes post completorium sub nota post ceteras horas sine nota dicatur antiphona *Regina celi* cum versiculo *Ora pro nobis* et collecta *Deus qui per unigeniti* excepto quo per octavas Penthecostes loco college iam dicte dicitur collecta *protege*. Per totum quoque annum duobus tantum diebus scilicet quinta et sexta feriis ante Pasca exceptis finito completorio antifona *Asperges me Domine* cum versu *miserere mei Deus* dicatur plane et cum pausis superiore eos interim aspergente aqua benedicta deinde subinfere versiculo *Domine apud te est fons vite* cum collecta *Sancti spiritus quesumus Domine corda nostra* etc.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 232, čl. X.

¹¹ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 248, čl. XIII.

¹² „In omni regulari cursu, cum ad *gloria patri* ventum fuerit, convertat se chorus contra chorum et se omnes ob reverenciam sancte Trinitatis usque *sicut erat* incuruabunt. Similiter facient in omnibus extremis versibus ymnorum et in penultimo versu cantici trium puerorum usque ad penes finem, qui maxime in laudibus sancte Trinitatis conditi esse noscuntur. Omnibus festis sive privatis diebus, ex quo invitatorium incipitur, totus conventus se ad altare vertat et ita usque ad *gloria patri* stabit conversus et ille, qui in loco suo stans *venite* cantaturus antequam invitatorium incipiat et antequam *venite* incipiat reverenter debet inclinare aliis se ad *gloria patri* inclinantibus, ut ipse cepit persistere debet. Ad ultimum invitatorium incipiat, quo reincepto inclinans ante se uniformiter cum aliis stabit. Generaliter vero quicumque singillatim antiphonam, responsorium seu versum intra regularem horam inceperit et ante incepcionem et post

Každý z chórů měl mít na každý týden svého rektora, vybíraného ze svých členů počínaje seniory a konče nejmladšími, s výjimkou probošta a děkana. Stanoveny jsou povinnosti rektorů chórů. Jejich úkolem bylo zejména začít zpěv žalmů o jednotlivých kanonických hodinách.¹³ V některých případech tuto roli převzali probošt a děkan.¹⁴ Objevují se i nařízení týkající se zpěvu kleriků s nižším svěcením než kněz, dále kněží-noviců a mladších kněží obecně.¹⁵ Kanonické hodinky a zpívaná mše jsou zmíněny též v článku, který vymezuje činnost kněze-hebdomáďáře.¹⁶

Stanoveny jsou bohoslužebné povinnosti probošta kláštera a děkana. Probošt byl povinen v nejvýznamnější svátky sloužit zpívanou mší a všechny kanonické hodinky. Podán je výčet svát-

inceptionem humiliato corde et corpore Deo reverenciam exhibeat. In summis festivitibus illi duo, qui invicem cantantur sunt, in medio convenient et illum versum, qui paulo ante de inclinibus dictus est, observent. Quicumque etiam duo aliquid insimul cantantur sunt eandem reverenciam observabunt.“; „In plenibus autem officiis et novem lectionum diebus ad predicta inclinamus hoc excepto, quod ad antiphonam *Salve regina* erecti stamus.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 252, čl. XIV. – „Aliae sunt mediae inclinationes, quae fiunt cum humeri et capitis inclinatione. Sic inclinandum est cum in *gloria in excelsis* cantatur *adoramus te* et in *venite*, cum canitur *adoremus et procidamus ante Deum* et cum altaria pretereuntur, atque ymago crucifixi; et ad nomen *Jhesu* et *Maria* quando in cantu missae aut horarum canonicarum vel in antiphonis post horas auditur. ... Flectatur etiam ad antiphonam *Veni sancte Spiritus* usque dum canitur *et tui amoris in eis* etc. et ad versum *alleluia veni sancte Spiritus*. In XL^{ma} ad omnes introitus feriales, quo ad primam inceptionem. In annunciatione ad antiphonam *hec dies* dum canitur *hodie Deus homo factus* et in quadragesima ad versum *adiuva nos Deus* usque dum canitur *et propter gloriam*. Item in passionibus, cum dicitur *inclinato capite* vel aliud proportionale, donec ille surgat, qui passionem legit. In ymno *Vexilla regis* ad versum *O crux ave spes unica* et ad antiphonam *Media vita semel* quando canitur *Sancte Deus sancte fortis* usque ibi *amare morti* etc. Item in *sequencia* de sancta Trinitate ad versum *o veneranda Trinitas* atque de corpore Christi ad versum *Ecce panis angelorum* et ad elevationem, ubi corpus dominicum videtur, cum canitur *Benedictus qui venit* aut *ciculus*, si oportunum. Et hoc omnia in choro fiant sive unus sive plures ibi existant.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 253, čl. XIV. – „Item cantans missam pluries cooperire potest caput usque ad evangelium, quando frigus compellit sed tamen omnia, quae ad missam pertinent, legat capite nudato. ... Item quando canitur *salve regina* usque dum canitur *miserere* et *regina celi* usque ad primum *alleluia* omnes capita nudent yeme et estate.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 254, čl. XIV.

¹³ „Rectores in summis festivitibus in primis et secundis vespere ac matutinis et in mediis festis in primis vespere et matutinis solum ambo simul in medio chori incipiant psalmos *magnificat benedictus* et antiphonas post predicta cantandas et suffragia, si occurrunt, ibidem incipiant vel apud librum, si in medio fuerit liber. In secundis autem vespere mediorum festorum ac aliis diebus in vespere semper et in horis minoribus omnium dierum indifferenter rector illius chori, in quo antiphona imponitur, incipiat predicta omnia preter antiphonas in stallo suo. Cum in vespere habetur responsorium ambo simul ipsum incipiant et cantent versum cum *gloria* sed in adventu Domini et in XL^{ma} in feriis unus solus ipsum incipiat et versum cantent alternatim seniore incipiende. Item in plenibus officiis et 9 lectionum diebus rectores in matutinis in medio chori simul incipiant invitorium et ibidem *venite* usque ad finem cantabunt. In diebus autem trium lectionum non habentibus plenum officium et in feriis alternatis diebus hoc faciant quilibet in stallo suo iterum seniore eorum incipiende. *Die Wiener Konstitutionen*, s. 261, čl. XV.

¹⁴ „Cantato *venite* in matutinis prepositus, si assit, incipiat primam antiphonam, secundum decanus aut senior in alio choro et sic consequenter usque ad laudes, in quibus idem modus servatur similiter et in vespere.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 261, čl. XV.

¹⁵ „Item versiculos et *benedicamus* in vespere et matutinis ac responsoria in horis diurnis fratres infra sacerdotium et novicii etiam, si sint sacerdotes, per vices suas cantabunt in plenibus officiis duo simul, in ceteris unus solus. Si vero omnes forent presbyteri, tunc quatuor vices sacerdotes illa per vices cantabunt. Si unus solus fuerit infra sacerdotium, tres iuniores secum vices tenebunt. Si duo fuerint non sacerdotes, ipsi soli predicta cantabunt. Eodem modo fiat de ministerio altaris ad missas cantandas.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 262, čl. XV.

¹⁶ „In matutinis regularibus ebdomadarius dabit benedictiones ad lectiones. In cursu vero prelati aut senior post eum ipso absente *Te Deum laudamus* antiphonas super *benedictus* et *magnificat* et ad omnes horas minores ipse incipiet. Similiter *kyrie eleison* et *miserere* quando in precibus habetur. Similiter et antiphonas alias, quae post completorium cantantur. Missam conventualem ebdomadarius cantabit et, si occurrunt, duo officia una die dicenda ipse illud de quo hore canonicae habentur, cantabit, reliquum expediat precedens ebdomadarius, nisi unum ipsorum ad prelatum pertineat. Sacerdos publicam missam cantaturus exeat chorum sub tercio psalmo hore missae precedentis una cum ministris et preparant se, ut expedita hora statim missa incipiatur.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 267, čl. XVI.

ků.¹⁷ Všichni bratři měli zpěv při mši začít současně.¹⁸ Na zpěvu při bohoslužbě se měli podílet též ministranti.¹⁹ Podjáhneneměl zpívat *Item missa est et benedicamus*.²⁰ Popsáno je, v jakých úsecích mše bratři měli pokleknout nebo se poklonit.²¹

Pokud některý z bratrů umíral, konaly se před matutinem vigilie se zpěvem žalmů a zpívané mše. Podobně v den jeho smrti a po smrti. Čtyřikrát v roce se ve vymezený den měli za všechny zemřelé bratry konat vigilie, zpívat žalmy a celebrovat zpívané mše.²² Pokud ovšem došlo k úmrtí většího množství bratří a nařízení o žalmech a mších se stalo obtížně realizovatelným, pak prelát mohl pořad bohoslužebných úkonů konaných za zemřelé podle potřeby řídit.²³ Je zdů-

¹⁷ „Prepositus in omnibus summis festivitibus cantabit summam missam cum omnibus horis canonicis totius diei excepto secundo completorio, nisi aliud summum festum sequatur et hee habent prepulsationes in primis vesperis, videlicet festum Nativitatis Domini, beati Stephani, Circumcisionis, Epiphanie, Purificacionis, Annunciationis, Pasce, Inventionis sancte Crucis, Ascensionis, Penthecostes, Trinitatis, Corporis Christi, Iohannis Baptiste, apostolorum Petri et Pauli, Visitacionis beate Marie virginis, invencionis sancti Stephani, Assumpcionis et Nativitatis beate virginis, Augustini, Michaelis, Omnium sanctorum, Concepcionis beate Marie, patrocinii et dedicacionis ecclesie. In festo Nativitatis Christi missam in gallicantu decanus cantabit. Si non erit decanus, prelatus cantet eam. In aurora senior cantabit. Item festum beati Iohannis ewangeliste feria secunda et tertia Pasce et Penthecostes peraguntur solemniter, sed nisi prelatus per se velit, alius officiaabit, scilicet in festo Iohannis et feria secunda decanus, tertia feria senior. Prelatus cantabit eciam diebus sequentibus. In die cinerum missam tantum, sed si patrocinium tunc incidat, cantabit de patronis et decanus de feria. In die palmarum aget totum officium. In Cena Domini et duobus sequentibus similiter totum officium aget et in Cena Domini celebravit mandatum. In hoc triduo incipiat prelatus horas diurnas a psalmodia ceteris statim adiuvantibus. Post psalmodiam incipiat versiculum et *pater noster* tam alte, ut valeat audiri. Ad primam et completorium postquam subpressa voce compleverit *pater noster*, incipiat expresse *credo in Deum*. Quo dicto expresse incipiat psalmum *Miserere mei Deus*, postea subdendo versiculum competentem. Item in vigilia Penthecostes eciam cantabit summam missam. Item in die anomarum et obitu fratrum suorum aget totum officium defunctorum et missam cantabit. Potest eciam aliis diebus cum sibi placuerit missam cantare, videlicet cum fiunt professiones noviciorum precipue, si fuerint aliquantum festivi etca.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 272, čl. XVII.

¹⁸ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 288, čl. XIX.

¹⁹ „Ad summam missam cottidie ministretur in ornatibus et si non possunt haberi duo ministri, sufficiat unus, diebus tamen, quibus prelatus consuevit, cantare habeantur duo ministri sive per se cantet sive alius loco eius.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 278, čl. XVIII.

²⁰ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 278, čl. XVIII.

²¹ „Item si due misse uno die cantatur, genuflexio post *sanctus* vel inclinacio post *per omnia secula* usque ad *pax Domini* solum in illa fiat, que pro publico officio tenetur, videlicet sic, ut in pleno officio inclinetur, in ceteris flectatur.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 288, čl. XIX.

²² „De hiis, qui moriuntur, id observandum est, quod dexter chorus vigilet ante matutinas psalterium usque ad *dixit Dominus* expressa voce cum pausis legendo. Quo finito pulsentur matutine et chorus, qui vigilavit, per se dicat matutinas et postmodum eat pausatam. Sinister vero chorus matutinas solito more cantet et matutinis finitis psalterium compleat. Si autem fratres propter labores precedentes fatigati fuerint, potest prelatus lectionem psalterii differre ad crastinum. In die sepulture peracto capitulo et recepta ab omnibus a maiori usque ad minorem corporali disciplina cum psalmis *verba* etca convenient ad chorum. Quibus finitis cantabitur vel legatur ut tempore interdicti missa defunctorum. Si tamen corporalis disciplina in die obitus recipi non posset, recipiatur proxima die apta sequenti. Infra tricesimum omni die dicetur vigilie maiores et missa defunctorum et psalmi *verba mea* in capitulo. In diebus 9 lectionum simplicibus et plenis officiis psalmi omittuntur in capitulo et vigilie in primis vesperis sed non in secundis nisi plenum officium aut aliud 9 lectionum festum sequatur. In mediis autem et summis festis, quo ad utrasque vespas. In septimo et tricesimo cantetur missa defunctorum et in tricesimo habeatur commendacio et preter missas tricennarii infra tricesimum vel quando potest unusquisque sacerdos dicet XXX missas et qui sacerdos non est tria psalteria legat. Qui autem psalterium nescit ut laici conversi, dicant trecenta *pater noster*.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 420, čl. LII. – „Placuit eciam fratribus in consuetudinem redigi, ut in obitu cuiuslibet fratris nostri tam maioris quam minoris vigilie cantentur sollemniter et missa et post missam fiat commendacio. Insuper quater in anno singulis quatuor temporibus semel die ad hoc apta pro omnibus fratribus nostri monasterii defunctis vigilias maiores cum pausis dicimus et in capitulo psalmos *verba mea* etca cum missa defunctorum cantata et commendacione post missam.“ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 421, čl. LII.

²³ *Die Wiener Konstitutionen*, s. 421, čl. LII.

razněn žalm *Verba mea*, který měl být zpíván v kapitule.²⁴ Na připomínku fundátora mohla být čtena nebo zpívána mše. O anniversariu měl být přednesen žalm *Verba mea* a zpívány vigilie. Bratři měli na svátek Všech svatých a v nazítří po tomto svátku o vigilií zpívat invitorium a *venite*. Na památku svých zemřelých rodičů měli slavit zpívanou mši.²⁵

Samostatný článek statut je věnován funkci kantora. Měl na starosti dozor nad zpěvem, každý týden hlídal, co má být čteno a co má být zpíváno. Měl oznamovat scholárům zpívané mše. Kantor měl hlídat výšku a hloubku hlasů a korigovat je. Dále měl zajistit, aby ve svátky byla zpívána mše slavnostním způsobem, zatímco ve všední dny v prosté podobě. Kantora měl zastupovat v době absence podkantor, který jinak při zpěvu podporoval kantora.²⁶ Stručná zmínka se o zpěvu objevuje v souvislosti s kapitulou.²⁷

Lze konstatovat četnost zmínek o zpěvu ve statutech vídeňského konventu u sv. Doroty, zejména se jednalo o zpívané mše a o zpěv žalmů. Normativně jsou upraveny úřady a funkce kantora, podkantara, rektorů chórů, hebdomadáře. Vymezena je role představitelů kláštera a konventu, tedy probošta a děkana, při liturgickém zpěvu. Statuta specifikují podobu kanonických hodin. Důraz je kladen na jednotný charakter zpěvu, vyloučeny jsou individuální projevy. Excesy při zpěvu jsou sankcionovány, sankce dotýkající se osobní důstojnosti provinilce nicméně mají neveřejný charakter. V českém prostředí podobný pramen absentuje, roudnická statuta jsou poměrně stručná.²⁸ Statuta vídeňského konventu sv. Doroty, včetně ustanovení o liturgickém zpěvu, proto představují cenný zdroj informací.

doc. PhDr. Pavel Otmar Krafl, Dr.
Katedra historie
Pedagogická fakulta MU
Poříčí 9
603 00 Brno
Česká republika
e-mail: pavel.krafl@seznam.cz

²⁴ Tamtéž, s. 420, 421, čl. LII.

²⁵ Tamtéž, s. 426, čl. LIII.

²⁶ Tamtéž, s. 506, čl. VIII.

²⁷ Tamtéž, s. 236, čl. XI.

²⁸ Srov. RYŁKO, S.: *Regula św. Augustyna z klasztoru kanoników regularnych w czeskim Rudniku (pierwsza połowa XIV w.)*. Kraków 1993, s. 15–31.